

CHRISTIE'S MÜZAYEDELERİNDE SATIŞA SUNULMUŞ XIX. YÜZYIL OSMANLI DÖNEMİNE AİT MUSHAF-I ŞERİF'LERDE SERLEVHA BEZEMELERİ

Filiz ADIGÜZEL TOPRAK*

ÖZET

Bu makalede, Londra'da bulunan Christie's Müzayede Evi'nde, 2010 ile 2013 yılları arasında satışa sunulmuş, XIX. yüzyıl Osmanlı dönemine ait dört adet Mushaf-ı Şerîf'in serlevha bezemeleri tanıtılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bu eserler, Osmanlı sanatında 'Batılılaşma/Yenileşme' olarak da adlandırılan XIX. yüzyılda tam anlamıyla etkisini göstermiş olan Batı kökenli bir zevki temsil eden örneklerdir. Müzehhep serlevha sayfaları, motif/kompozisyon özellikleri ve dönemlerinin tezhip anlayışını temsil etmeleri bakımından ele alınmışlardır. İncelenen örneklerin, XIX. yüzyıl Osmanlı tezhip sanatında klâsik üslûptan farklı olarak gelişmiş olan ve 'Türk rokoku' adıyla anılan bu üslûba ilişkin tanımlayıcı nitelikler taşıdığı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Christie's, Mushaf-ı Şerîf, Tezhip, Serlevha.

130

ILLUMINATIONS OF HEADINGS IN MUSHAF-I ŞERİFS FROM NINETEENTH CENTURY OTTOMAN PERIOD SOLD AT CHRISTIE'S AUCTIONS

ABSTRACT

This paper introduces illuminated headings of four different Mushaf-ı Şerîfs from XIXth century Ottoman period which were sold at London Christie's auctions between 2010 and 2013. These illuminated manuscripts, dated second half of XIXth century, represent a Western-oriented taste which effected thoroughly in the XIXth century called 'Westernization/Innovation' in Ottoman art. Illuminated headings are examined through their motifs/composition styles and evaluated in terms of representing their period's illumination style. It is thought that the illuminated headings examined in this paper convey descriptive features regarding the style, which is called 'Turkish rococo', developed differently from the classical style in XIXth century Ottoman art of illumination.

Keywords: Christie's, Mushaf-ı Şerîf, Illumination, Heading.

* Yrd. Doç. Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Balçova/İZMİR. E-posta: filiz.adiguzel@deu.edu.tr / f.adiguzeltoprak@gmail.com

GİRİŞ

İslâmiyet'i kabul etmiş ve geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş medeniyetler, mimariden el sanatlarına kadar sanatın çeşitli kollarında eserler meydana getirmişlerdir. Günümüze kadar kalabilmiş olan bu eserler, döneminin ruhunu ve üslûbunu yansıtan maddi kültür verileridir. Bu eserlerden önemli bir bölümü de, hat, tezhip, minyatür ve cilt sanatını bir bütün halinde içinde barındıran kitap sanatları alanında kendini göstermektedir. İslâm tarihi boyunca, genellikle dinî, bilimsel ve edebî konularda yazılmış olan eserlerin özellikle bezemeleri bakımından en önemli grubunu ise Mushaf-ı Şerîf'ler oluşturmaktadır. Özellikle Türk hükümdarların saraylarında bir nakkaşhane bulundurarak sanatı yönlendirmeleri ve teşvik etmeleri sayesinde, başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere müzehhep yazmaların üretimi yaygınlaşmıştır (Tanındı, 2006: 33).

Tanıdı'ya göre (2010: 90), Geç Emevi / Erken Abbasi döneminde, VIII. ve X. yüzyıllar arasında istinsah edilmiş olan Mushaf-ı Şerîf'lerden anlaşıldığı üzere, sayfaların tezhiplerle bezenmesi geleneğinin ilk olarak kutsal kitabın sayfalarında başladığı söylenebilir. Bu dönemde meydana getirilmiş çok sayıda Mushaf-ı Şerîf ve ciltleri, müzehhep yazmaların ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir. Mushaf-ı Şerîf'lerin bezenmesine dair en erken örnekler VIII - IX. yüzyıllarda görülmeye başlanmış, bu dönemden itibaren de gelişerek İslâm topraklarında üretimi devam etmiştir (Mahir, 1992: 16; Taşkale, 2000: 538).

Kur'ân-ı Kerîm bezemeciliği, Osmanlı Devleti'nin gücünün ve zenginliğinin doruk noktasında olduğu XV. yüzyıl ortaları ve XVI. yüzyıl sonlarına kadar olan dönemde en ihtişamlı örneklerini vermiştir. Özellikle Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında (1520-1566) Osmanlı Devleti, kültür ve sanat faaliyetleri bakımından en üst seviyeye ulaşmıştır. 'Klâsik Dönem' olarak adlandırılan bu dönemde, genel anlamda kitap sanatları ve Kur'ân-ı Kerîm bezemeciliği bakımından dikkat çekici eserler üretilmiştir (Taşkale, 2000: 539). XVII. yüzyıla gelindiğinde, klâsik dönemin görkemli tezhip üslûbu, Mushaf-ı Şerîf'lerde kendini göstermeye devam etmişse de, genel olarak sanat üretiminde bir duraklamaya girildiği görülmektedir (Tanındı, 2004: 890).

XVIII. yüzyıl ise, Batı sanatı etkilerinin Osmanlı kültür ve sanat hayatında görülmeye başlandığı, Avrupa'dan gelen barok ve rokoko üslûplarının gelenekle harmanlanıp benimsendiği bir dönem olmuştur.¹ İrez'e göre (1990: 21), Batı etkilerinin sonucu olarak beğenilen ve benimsenen görsel ve biçimsel unsurlar, mimariden önce yapısal olmayan ayrıntılarda ve süsleme sanatlarında ortaya çıkmıştır. İç mekanlarda, duvar ve tavan süslemelerinde batılı motifler kullanılmış; bu süslemelerde çoğunlukla çiçek motifleri tercih edilmiştir. Bezemelerde natüralist yaklaşımlar, minyatürde doğanın giderek daha önemli yer tutması, soyutlamanın yer yer gerçekçi görüntülere ve mekan anlatımlarına dönüşmesi (Tekin, 2008: 83-84) gibi yaklaşımlar, batılı biçimlerin sanat alanında kabul gördüğüne ilişkin göstergelerdir.

XVIII. yüzyıl sonlarında başlayan ve XIX. yüzyıl boyunca süren rokoko² üslûbunun yaygın kullanımı, kitap sanatlarında, özellikle de tezhip sanatında kendini göstermiştir. Bu üslûba, müzehhep Mushaf-ı Şerif'ler başta olmak üzere, sıkça bezenmiş yazma eser çeşitlerinden 'Delâilü'l-Hayrât' isimli dua kitaplarındaki Mekke ve Medine tasvirlerinde ve 'Şükûfenâme' isimli çiçek albümlerinde de rastlanmaktadır (Derman, 1999: 117; Derman, 2014: 505). Rokoko üslûbunda öne çıkan motifler, iri ve geniş kıvrımlı yapraklar, sepet içinde çiçek buketleri, vazoda çiçekler, güllü gırlandlar, kurdela ve fiyonglar, ışın ve zik-zaklar, içinden çiçek buketleri çıkan bereket boynuzları, C ve S kıvrımlar, sütun ve perdelerdir; bu dönemde en fazla kullanılan çiçek gül olmuştur (Aksu, 2006: 160). Gül, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün devirlerinde gerek bahçelerde, gerekse sanat alanında klâsikleşmiş bir çiçektir; özellikle XIX. yüzyıl kitap sanatlarının vazgeçilmez bezeme unsurlarından olup

¹ Osmanlı Sarayında rokoko üslûbu ve bu üslûbun Batılı kaynakları hakkında detaylı bilgi için bkz.: İrez, Feryal (1990). "Topkapı Sarayı Harem Bölümü'ndeki Rokoko Süslemenin Batılı Kaynakları", Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 4, s.21-54, İstanbul.; Eyice, Semavi (2002). Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı, Türkler, C.15, Ankara, s. 284-309.

² XVIII. ve XIX. yüzyıllarda 'Türk rokokosu' adıyla anılan 'rokoko', "XVII. yüzyılın sonu ile XVIII. yüzyılın başında Fransa'da gelişen ve daha sonra Türk süsleme sanatında görülen bir üslûptur. Fransızca'da 'çakıl döşeme, çakıllık' anlamına gelen rocailles kelimesinden türetilmiştir; barok sanatın takipçisi ve daha süslüsü olan bir üslûbu ifade eder. Rokoko terimi ilk defa Geç Rönesans dönemi bahçe düzenlemelerinde, yapay mağaraların iç süslemelerinde, yol kaplamalarında, daha sonra da XVIII. yüzyılın kuyumculuk işlerinde, porselen biblolarında, heykel kaidelerinde vb. uygulanan deniz kabuğu, çakıl taşı, bunların yanı sıra eğrelti otu, hurma dalı, mercan, tüy, sorguç, gırland, fiyong gibi daha çok doğaya ait formların stilizasyonunu anlatmak amacıyla kullanılmıştır. Bu üslûpta "S" ve "C" motifleri belirgin biçimde birbirine bağlanarak sonsuza uzanan varyasyonlarla ve bunların dinamik etkileriyle hareketli, canlı dekorlar meydana getirir." (Aksu, 2006: 159).

süsleme programının başlıca motiflerinden biri haline gelmiştir (Özkeçeci, 2014: 88). Demiriz'e göre (1986: 390) "rokoko bezemelerin sevilen çiçeği olan gülün, peygamberimizin sembolü oluşu, en çok tasvir edilen çiçek olmasını daha da teşvik etmiştir. Devir üslûbuna paralel bir gelişmeyi tek çiçek çeşidi ile izlemek istersek, en uygunu gül olacaktır."

Tezhip sanatında rokoko üslûbu, klâsik döneme kıyasla motiflerde olduğu kadar yazı etrafı ve sayfa düzeni ile kompozisyonlarda da etkisini göstermiştir. Örneğin, kitap sanatlarında hat daima birinci derecede yer almışken, XIX. yüzyıla gelindiğinde rokoko üslûbunun uygulanışıyla birlikte yazıdan önce tezhibin dikkati çektiği görülmektedir (Derman, 2014: 505). Sayfa düzeninde ise değişim, çift sayfa halinde karşılıklı olarak uygulanan serlevhalardaki³ yazı etrafı düzenlemesi, başlık formları ve cetvelleri ile dış bordürlerde dikkati çekmektedir. Klâsik döneme ait Mushaf-ı Şerif bezemelerinde, Fatiha ve Bakara surelerinin yer aldığı serlevha sayfalarında, yazının alt ve üst kısımlarındaki başlıklar genellikle aynı ve ¼ oranında simetri ile uygulanırken, rokoko üslûbundaki serlevhalarda yazının üzerine ağır bir rokoko başlık tezhibi yerleştirilmiştir. Aynı şekilde, klâsik dönemin özelliklerinden olan yazının her iki yanında yer alan koltuk tezhipleri ve cetvellerin yerini, mimari eleman görünümündeki sütunlar ve serbest düzenli kıvrımlı yapraklar almıştır. Dış bordürü tamamlayan tığlar ise tamamen kaybolmuş, yerini ufak yaprak ve vazolar ile goncalar almıştır.

XIX. yüzyıl, Osmanlı sarayına bağlı olarak süslemeli yazma eserlerin üretildiği nakkaşhanenin etkisini yitirdiği bir dönem olmuştur; bunun sonucunda, yazma eser üretimi durma noktasına gelmiştir (Derman, 2002: 298). Bu döneme ait müzehhep yazma eserler için genel kabul, Batı kökenli üslûp ve biçimlerin kullanılmaya başlandığı; stilizasyonun azalıp bitkilerin doğadaki görünüşlerine daha yakın, bezmeden çok gerçekçi çiçek tasvirlerine ağırlık verildiği; klâsik dönem ince

³ Mushaf-ı Şerif bezemelerinde serlevhaların dönemlere göre gelişimi ve üslûp farklılıkları için bkz.: Derman, F. Çiçek (2010). "Tarihimizde Mushafların Bezenmesi", Diyanet İlmî Dergi, c.46, S.4, Diyanet İşleri Başkanlığı Süreli Yayınlar, Ankara, Sayfa: 137-144; Duran, Gülnur (2006). "Serlevha", TDV İslâm Ansiklopedisi, XXXVI, TDV Yay., İstanbul, Sayfa: 567-569.

işçiliğinden uzaklaştığı ve Osmanlı tezhip sanatının bir anlamda yozlaştığı yönündedir (Derman, 1999; Özsayiner, 1999).

Böyle bir süreçten geçen Osmanlı dönemi Kur'ân-ı Kerîm bezemeciliğine ait çok sayıda önemli eser, günümüzde yurt içinde ve dışında pek çok müze, kütüphane, özel koleksiyon ve müzayede evlerinde korunmakta ve sergilenmektedir. Bunun yanında, bu kurumlara ait basılı yayınlar ve internet üzerinde yayınlanan dijital kataloglar da, müzehhep Mushaf-ı Şerîf'lerin görsellerinin sergilendiği alanlar olarak günümüz araştırmacısı için büyük olanaklar sunmaktadır. Bu kurumların internet sayfalarında koleksiyonlarının bir kısmını ve müzayede satış kataloglarındaki görselleri internet sayfalarında paylaşımına açmaları önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkar. Bu bakımdan, dünyanın en büyük müzayede evlerinden, Londra'da bulunan Christie's Müzayede Evi'nin⁴ sanat eseri satış kataloglarının, yayınlarda karşımıza çıkma olasılığı pek bulunmayan örnekleri içerdiği söylenebilir. Geriye dönük geniş bir arşivi olan Christie's Müzayede Evi'nin internet sitesi (www.christies.com), kullanımı kolay ve tüm kullanıcılara açık, üyelik gerektirmeyen bir veritabanıdır.

Bu makalede, öncelikle, Christie's Müzayede Evi internet sitesi üzerinden ulaşılan ve 2010 ile 2013 tarihleri arasında satışa sunulmuş XIX. yüzyıla ait dört adet Mushaf-ı Şerîf'in serlevha bezemeleri tanıtılmıştır. Bunun yanında, bu serlevhalar, dönemlerinin tezhip anlayışını temsil etmeleri bakımından da ele alınmışlardır.

⁴ "Christie's, dünyanın en eski antika eser ve sanat eseri satışı yapan, halka açık müzayede evlerinden biridir. Kurucu James Christie, ilk müzayedeği 5 Aralık 1766'da Londra'da yönetmiştir; şirketin elinde bulunan en eski müzayede kataloğu da Aralık 1766 tarihlidir. James Christie, kısa sürede müzayede şefi olarak itibar kazanmış ve Fransız İhtilalinden sonra uluslararası sanat ticaretinin en önemli merkezi olan Londra'nın yeni keşfedilen konumundan yararlanmışır. 1859'dan itibariyle şirket, 'Manson&Woods' olarak adlandırılmışır. 1958'de ise Roma'ya bir temsilcisini atayarak ilk deniz aşırı ofisini kurmuştur. Müzayede evinin yan kuruluşu olan Uluslararası Christie's A.Ş., Amerika Birleşik Devletlerinde ilk satışını Sothebys'den 13 yıl sonra 1977'de gerçekleştirmiştir. 1988'den beri müzayede piyasasının %42'sine sahip olan Christies'in gelişimi yavaş fakat istikrarlı olmuştur. 1990'da şirket uzun süredir devam eden politikasını değiştirerek, Mayıs müzayedelerindeki sanat eserleri koleksiyonlarının fiyatlarının asgari bedelini garanti altına almıştır. Ocak 2009 itibariyle Christie's, New York, Los Angeles, Paris, Cenevre, Houston, Amsterdam, Moskova, Viyana, Buenos Aires, Berlin, Roma, Güney Kore, Milan, Madrid, Japonya, Çin, Avustralya, Hong Kong, Singapur, Bangkong, TelAviv, Dubai,ve Mexico City dahil olmak üzere 43 ülkede, 85 ofise sahip olmuştur. Günümüzde, 1980'lerdeki yükselişte piyasada baskın olan Empresyonist eserlerden sonra, Christie's'in satış kategorisinde Asya sanatı en kazançlı üçüncü alan olmuştur. İslâm Sanatı satışları yıl boyu Londra'da yapılmaktadır. Christie's İslâm Sanatı alanındaki müzayede satışları, Orta Doğu'dan ve Güney İspanya'dan Çin'e, Hindistan ve Güneydoğu Asya'ya uzanan İslâm ülkelerinden müzehhep ve minyatürlü yazmalar, halı, dokuma, seramik/çini ve metal işlerini kapsamaktadır." (www.christies.com).

Neredeyse tamamı XIX. yüzyılın ikinci yarısına denk gelen bu eserler, sayfa düzeni, kompozisyon, renk, desen ve motif özellikleri açısından XIX. yüzyıl Batı etkisinde gelişmiş olan 'rokoko üslûbu'na ışık tutmaları ve tezhip sanatının gelişimini yansıtmaları bakımından önem arz etmektedirler.

CHRISTIE'S MÜZAYEDELERİNDE SATIŞA SUNULMUŞ XIX. YÜZYIL OSMANLI DÖNEMİNE AİT DÖRT ADET MUSHAF-I ŞERİF'TE GÖRÜLEN SERLEVHA BEZEMELERİ

Bu makale kapsamında, tezhipleri bakımından serlevha sayfaları incelenmiş olan dört adet Mushaf-ı Şerîf, Christie's Müzayede Evi tarafından 'Art and Textiles of The Islamic and Indian Worlds Including Works from The Collection of The Late Simon Digby' (Simon Digby Koleksiyonu'ndan Eserleri İçeren İslâm ve Hint Dünyası Sanatı ve Tekstilleri); 'Art of the Islamic and Indian Worlds' (İslâm ve Hint Dünyası Sanatı); 'Arts of Islam' (İslâm Sanatı) ve 'Art of the Islamic and Indian Worlds Including a Private Collection Donated to Benefit the University of Oxford, Part IV' (Oxford Üniversitesi Yararına Bağışlanmış bir Koleksiyonu İçeren İslâm ve Hint Dünyası Sanatı, IV. Bölüm) adlarıyla 2010 ile 2013 yılları arasında düzenlenmiş olan müzayedelerde satışa sunulmuştur.

135

Bu makaleye konu olan müzehhep Mushaf-ı Şerîf'lerden ilki, satış no. 5744 – 87 lot numarası ile 8 Nisan 2011'de, Christie's Müzayede Evi'nin South Kensington şubesinde, 'Simon Digby Koleksiyonu'ndan Eserleri İçeren İslâm ve Hint Dünyası Sanatı ve Tekstilleri' müzayedesinde satışa sunulmuştur (Fotoğraf 1). Eser, H.1273 / M. 28 Aralık 1856 tarihlidir. Hattatı Mehmet Emin Sukûti bin İsmâ'il Zühdi'dir. Ketebe kaydında, eserin hattatının Bursa'dan Mehmet Emin Nazifi'nin talebesi olduğu ve bu Mushaf-ı Şerîf'in ise hattatın 24'üncü istinsahı olduğu belirtilmektedir. Eserde zahriye sayfası bulunmamaktadır. Eserin ebadı 16.5 x 10 cm. olup yazı alanı 10.5 x 5.7 cm. dir. Nesih hattıyla 15 satır halinde is mürekkebi ile yazılmış olan eser, 295 sayfadan oluşmaktadır (Christie's, 2015a).

Fatiha ve Bakara sûrelerinin yer aldığı serlevha sayfaları karşılıklı olarak bezenmiştir. Birbiriyle aynı tarzda bezenmiş her iki serlevha sayfası, kullanılan bezeme unsurları ve sayfa düzeni bakımından devrinin özelliklerini yansıtmaktadır. Yazı, nohudi renk kağıt üzerine nesih hattıyla yedi satır halinde daireye yakın bir form

Filiz ADIGÜZEL TOPRAK (s.130-145)

içerisine is mürekkebi ile yazılmıştır. Satır aralarında beyne's-sütûr ve âyet-i kerimeler arasındaki durak bezemelerinde iğne perdahı uygulanmıştır. Duraklar birbirinden farklı formlarda ve renklerde çalışılmıştır. Yazı alanının etrafı, döneme özgü çiçek motifleri (gül vb.), kıvrımlı yapraklar ve kurdeleler ile çevrelenmiştir (Fotoğraf 2). Yazının üstünde sûrenin adının yazılı olduğu pafta, altın zeminlidir ve kıvrımlı yapraklar ile çerçeve içine alınmıştır. Üstübeç mürekkebi ile sülûs hattıyla sûrenin ismi, nerede indiği ve kaç âyetten oluştuğu yazılmıştır.⁵ Serlevhada, yazının dışında kalan alan, dönemin bilinen örneklerinde olduğu gibi altınla kaplanmamış, kağıt renginde bırakılmıştır. Yazı alanının etrafındaki tezyinat ise tamamen rokoko bezeme unsurlarından oluşmaktadır: Bezemenin genelinde sepetlerin içerisinde, başta güller olmak üzere natüralist üslûpta, gölgeli boyanarak hacim kazanmış çiçekler ve yapraklar yer almaktadır. Kıvrımlı yapraklar, rokoko üslûbunda boyanarak

Fotoğraf 1. XIX. yüzyıl Osmanlı dönemi Mushaf-ı Şerif serlevhası (Christie's, satış no. 5744 – 87 lot numarası, 8 Nisan 2011) (Christie's, 2015a).

⁵ Bu makalede incelenmiş olan serlevha sayfalarındaki yazılar Özkan Birim tarafından okunmuştur.

hareket ve hacim kazanmışlardır. Yaprak ve çiçeklerde kırmızı, sarı ve yeşilin parlak olmayan tonları kullanılmıştır. Bezeme ve yazı alanının tamamında, devrin öne çıkan özelliklerinden sıvama altın ve iğne perdahı uygulanmıştır.

Bu eser, genel olarak motifler, kompozisyonda kullanılmış olan renkler ve özellikle yazı ile bezemenin dışında kalan kağıt zeminin boş bırakılmış olması bakımından, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan, TIEM 4414 envanter numarasıyla kayıtlı, H.1266 / M.1849-1850 tarihli Mushaf-ı Şerif'in serlevhası ile benzerlik göstermektedir (Fotoğraf 2). Katalog bilgisine göre, hattatı Ömer Zihni Efendi ve müzehhibi ise Ahmed'dir (1400).

Fotoğraf 2. Mushaf-ı Şerif, TIEM 4414. “Osmanlı Dönemi, H.1266/M.1849-1850 tarihli. Hattatı Ömer Zihni Efendi, müzehhibi ise Ahmed'dir (307a) (1400. Yılında Kur'an-ı Kerim, 2011: 446).

Her iki yazma eserin istinsah edildiği tarihlerin yakın olması ve kompozisyon/renk/motif bakımından görülen benzerlikler, bu özelliklerin döneme ait yaygın bezeme unsurları olduğunu göstermektedir.

Filiz ADIGÜZEL TOPRAK (s.130-145)

İkinci müzehhep Mushaf-ı Şerîf, satış no. 7871 – 341 lot numarası ile 5 Ekim 2010'da, Christie's Müzayede Evi'nin King Street şubesinde, 'İslâm ve Hint Dünyası Sanatı' müzayedesinde satışa sunulmuştur (Fotoğraf 3). Eserin tarihi yoktur, ancak katalog bilgisinde, eserin XIX. yüzyıla ait olduğu belirtilmiştir, ki serlevha sayfasında görülen tezyinat özelliklerinden XIX. yüzyılda üretilmiş olduğu açıktır. Hattatı Attar Mustafa Nuri'dir. Ketebe sayfası, hattat Muhammed Şevki'nin talebesi hattat El-Seyyid 'Attar Mustafa Nuri tarafından imzalanmıştır. Eserde zahriye sayfası bulunmamaktadır. Eserin ebadı 18.6 x 12.2 cm. olup yazı alanı 11.2 x 5.9 cm. dir. Nesih hattıyla 15 satır halinde is mürekkebi ile yazılmış olan eser, 383 sayfadan oluşmaktadır (Christie's, 2015b).

Fotoğraf 3. XIX. yüzyıl Osmanlı dönemi Mushaf-ı Şerîf serlevhası (Christie's, satış no. 7871 – 341 lot numarası, 5 Ekim 2010) (Christie's, 2015b).

Fatiha ve Bakara sûrelerinin yer aldığı serlevha sayfaları karşılıklı olarak bezenmiştir. Birbiriyle aynı bezenmiş her iki serlevha sayfası, kullanılan bezeme unsurları ve sayfa düzeni bakımından rokoko üslûbunun özelliklerini yansıtmaktadır.

Yazı, nesih hattıyla sekiz satır halinde⁶, eşkenar dörtgen bir form içerisine is mürekkebi ile yazılmıştır. Üstte sülüs hattıyla, sûrenin ismi, alttaki paftada ise âyet sayısı ve nerede indiği yazılmıştır. Satır aralarında beynes-sütûr, âyet-i kerimeler arasında duraklar uygulanmış olup, duraklar farklı formlarda, altın ve renk ile çalışılmıştır. Yazı alanının iki yanında, dönemin tipik bezeme unsurlarından sütunlar kullanılmıştır; buradaki uygulama, klâsik dönemle karşılaştırıldığında, koltuk tezhipleri ve cetvellerin yerini alan sütunların kullanımına iyi bir örnektir. Her iki sayfada da yazının üstünde yer alan sûrenin adının yazılı olduğu pafta, kıvrımlı yapraklar ile çerçevelenmiştir.

Serlevhada, yazının dışında kalan alan tamamen altınla kaplanmış ve tezyinat bunun üzerine işlenmiştir. Kompozisyon ½ oranında simetrikdir. Yazı alanının etrafındaki tezyinat rokoko bezeme unsurlarından oluşmaktadır: Bezemenin genelinde, sarı ve mor tonlarında gölgelendirilmiş kıvrımlı yapraklar, kırmızı tonlarında gölgelendirilmiş yeşil saplı gül ve gonca güller, natüralist üslûpta uygulanmıştır. Özellikle çiçeklerin boyanmasında sadece zemin renkleri atılmış ve gölgelendirmek için suluboya tekniğinde geçişli tonlar kullanılmıştır, ancak hacimlendirmeyi sağlayacak olan gölgelendirme ya da tarama tekniğinin uygulanmadığı görülmektedir.

Üçüncü müzehhep Mushaf-ı Şerif, satış no. 7959 – 359 lot numarası ile 7 Nisan 2011'de, Christie's Müzayede Evi'nin King Street şubesinde, 'İslâm ve Hint Dünyası Sanatı' müzayedesinde satışa sunulmuştur (Fotoğraf 4). Eserin tarihi yoktur, ancak katalog bilgisinde, eserin XIX. yüzyıla ait olduğu belirtilmiştir; serlevha sayfasında görülen tezyinat özelliklerinden XIX. yüzyılda üretilmiş olduğu açıktır. Hattatı Osman Şakir'dir. Eserde zahriye sayfası bulunmamaktadır. Eserin ebadı 12.6 x 8.8 cm. dir. Nesih hattıyla 15 satır halinde is mürekkebi ile yazılmış olan eser, 293 sayfadan oluşmaktadır (Christie's, 2015c).

⁶Serlevhada Fatiha sûresinin bulunduğu sayfada, sekizinci satırda 'Amin' kelimesinin yazıldığı görülmektedir. Fatiha sûresi okunduktan sonra söylenen 'Amin' kelimesinin buraya yazılma amacının, serlevhada sol sayfada yer alan sekiz satırda yazılmış olan Bakara sûresine uyum sağlamak olduğu düşünülebilir.

Filiz ADIGÜZEL TOPRAK (s.130-145)

Fatiha ve Bakara sûrelerinin yer aldığı serlevha sayfaları birbirleriyle aynı tarzda karşılıklı olarak bezenmiştir. Yazı, nesih hattıyla yedi satır halinde, dikdörtgen bir form içerisine is mürekkebi ile yazılmıştır. Satır aralarında beyne's-sütûr uygulanmıştır ve âyet-i kerimeler arasında altın ve yeşil renkle çalışılmış duraklar bulunmaktadır. Zemini kağıt renginde bırakılmış olan yazı alanının etrafı kıvrımlı yapraklar ile dikdörtgen bir form içine alınmıştır. Bir önceki serlevha örneğinde olduğu gibi burada da, yazı alanının iki tarafında koltuk tezhibi veya etrafını çevreleyen cetveller kullanılmamıştır. Yazının üst ve alt kısmında sûrenin adının yazılı olduğu üçgen alan altın zeminlidir ve kıvrımlı yapraklar ile mihrabiye formunda çerçevelenmiştir; bu alanlarda üstübeç mürekkebi ile sülüs hattıyla sûrenin ismi, nerede indiği ve kaç âyetten oluştuğu yazılıdır.

Fotoğraf 4. XIX. yüzyıl Osmanlı dönemi Mushaf-ı Şerîf serlevhası (Christie's, satış no. 7959 – 359 lot numarası, 7 Nisan 2011) (Christie's, 2015c).

Serlevhada, yazının dışında kalan alan döneme özgü bir şekilde tamamen altınla kaplanmış ve tezyinat bunun üzerine işlenmiştir. Kompozisyon ½ oranında simetriktir. Yazı alanının etrafındaki tezyinat rokoko bezeme unsurlarından oluşmaktadır: Bezemenin genelinde, kıvrımlı yapraklar gri tonlarında, gül ve gonca

güller ise pembe, turuncu ve mavi tonlarında tarama tekniği ile hacimlendirilmiştir. Gül ve gonca güllerin yaprakları, yeşil tonlarında suluboya tekniği ile boyanmıştır.

Dördüncü müzzehhep Mushaf-ı Şerîf, satış no. 358 – 619 lot numarası ile 7 Nisan 2011'de, Christie's Müzayede Evi'nin King Street şubesinde, 'İslâm ve Hint Dünyası Sanatı' müzayedesinde satışa sunulmuştur (Fotoğraf 4). Eser, H.1272 / M. 1856 tarihlidir. Eserde zahriye sayfası bulunmamaktadır. Eserin sayfa ebadı 13.3 x 9 cm. olup yazı alanı 10.5 x 5.7 cm. dir. Ketebe sayfası, hattat 'Ali Hulusi tarafından imzalanmıştır. Eserde zahriye sayfası bulunmamaktadır. Nesih hattıyla 15 satır halinde is mürekkebi ile yazılmış olan eser, 293 sayfadan oluşmaktadır (Christie's, 2015d).

Fotoğraf 5. XIX. yüzyıl Osmanlı dönemi Mushaf-ı Şerîf serlevhası (Christie's, satış no. 358 – 619 lot numarası, 7 Nisan 2011) (Christie's, 2015d).

Fatiha ve Bakara sûrelerinin yer aldığı serlevha sayfaları karşılıklı olarak aynı tarzda bezenmiştir. Yazı, nesih hattıyla yedi satır halinde, salbeksiz daire formunda dilimli bir şemse formu⁷ içerisine is mürekkebi ile yazılmıştır.⁸ Satır aralarında

⁷ Salbekli ya da salbeksiz şemse formunun Mushaf-ı Şerîf'lerdeki serlevhalarda kullanımı, özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısında Safevi dönemi Herat ve Şiraz üslubu yazma eserlerde görülmektedir. Bu örnekler için bkz.: 1400. Yılında Kur'an-ı Kerim, s.299, 311, 319, 326, 330.

⁸ Makale kapsamında incelenen ikinci Mushaf-ı Şerîf'te (Christie's satış no. 7871 – 341 lot numarası ile 5 Ekim 2010) olduğu gibi, bu eserde de Fatiha sûresinin sonuna 'Amin' kelimesinin yazıldığı görülmektedir.

Filiz ADIGÜZEL TOPRAK (s.130-145)

beynes-sütûr uygulaması tamamlanmış, sadece belirlenen alanlara altın sürüldüğü görülmektedir; âyet-i kerimeler arasında ise, daire formundaki sade duraklar altın ile uygulanmıştır. Yazının üst ve alt kısmında yer alan vazo formundaki paftalar her iki sayfada da boş bırakılmıştır.

Serlevhada, yazının dışında kalan alan tamamen altınla kaplanmış ve tezyinat bunun üzerine işlenmiştir. Kompozisyon $\frac{1}{4}$ oranında simetrik. Yazı alanının etrafındaki tezyinat rokoko bezeme unsurlarından oluşmaktadır: Dilimli bir daire form içinde yer alan yazının etrafı rokoko unsurlarla bezenmiştir; yazının üst kısmında dönemin tipik bezeme unsurlarından sepet içerisinde pembe ve mavi güller, vazo formunun üzerinde yer almaktadır. Her iki sayfada da yazının üst ve alt kısımlarında boş bırakılmış paftaların etrafı ise kıvrımlı yapraklar ve çiçekler ile çerçevelenmiştir.

SONUÇ

XVIII. ve XIX. yüzyıllar, Osmanlı sanat anlayışında Avrupa'dan gelen barok ve rokoko üslûplarının etkisinin hakim olduğu bir dönemdir. Kitap sanatlarında kullanılan motif ve diğer tasarım unsurlarında stilizasyon giderek azalmıştır. XIX. yüzyılda tam anlamıyla etkisini gösteren ve 'Türk rokoku' (Aksoy, 1977:131) adı verilen bu yeni üslûpta, özellikle gölgeli boyanarak hacim kazandırılmış vazo içinde çiçekler, kıvrımlı yapraklar, kurdeleler, sütunlar vb. motifler sıklıkla kullanılmıştır. Sayfa düzeni ve tasarıma ilişkin unsurlarda da farklılıklar öne çıkmış, yazı etrafında koltuk tezhibi ve cetvel, iç pervazlarda ise geçmelerin ve paftalarla oluşturulan dış bordürlerin kullanımı terk edilmiştir. Gül, sümbül vb. çiçeklerin doğadaki görünüşlerine daha yakın, bezmeden çok natüralist anlayıştaki tasvirler, bu üslûbun öne çıkan özelliklerindedir. Bunun yanında, sayfa zemininin tamamında sıvama altın, motiflerde pembe, sarı, mavi ve yeşil gibi renklerin parlak tonları ve iğne perdahının yaygın kullanımı dikkati çeker.

Bu makalede incelenmiş olan Mushaf-ı Şerîf'lerdeki serlevha örnekleri, XIX. yüzyıl Osmanlı tezhip sanatında görülen Avrupa etkisi ve rokoko üslûbunun farklı uygulamalarını sunması bakımından ilgi çekicidir. Serlevhaların dördü de karşılıklı sayfalar halinde tasarlanmıştır. İncelediğimiz üçüncü serlevha (satış no. 7959 – 359 lot numarası, 7 Nisan 2011) (Fotoğraf 4) dışında diğer üç serlevhada da, Fatiha ve Bakara

sûrelerinin yer aldığı yazı alanları, cetvellerle sınırlandırılmadan daire formunda düzenlenmiştir. Yazı alanlarının etrafında ise, klâsik döneme özgü koltuk tezhipleri ya da paftalı kartuşlar yerine, kıvrımlı dallar, yapraklar ve çeşitli çiçeklerle serbest düzenlemeler yer almaktadır. Yazı alanında görülen bu uygulama, XIX. yüzyıl Kur'ân-ı Kerim serlevha sayfa düzenine ait tipik özelliklerdendir.

Serlevhaların sayfa tasarımında, kompozisyonlar $\frac{1}{2}$ ve $\frac{1}{4}$ oranında simetrik olarak uygulanmış; sayfa zeminleri, birinci örnek (satış no. 5744 – 87 lot numarası, 8 Nisan 2011) hariç, dönemin en belirgin özelliği olan sıvama altın ile kaplanmıştır. Bezemede kullanılan motifler ise, serlevhaların tamamında birbirine benzer şekilde, kıvrımlı dallar ve yapraklar, örgülü sepetler içinde gölgeli boyanarak hacimlendirilmiş natüralist çiçekler, çiçek buketleri olarak karşımıza çıkar. XIX. yüzyıl bezeme üslûbunun öne çıkan unsurlarından olan bu motiflerde parlak renklerin ve iğne perdahının da kullanıldığı görülmektedir. Çiçek motiflerinde kullanılan, kısmen suluboya tekniğine benzeyen ve hacimlendirmek için yapılan gölgelendirme ve tarama gibi boyama teknikleri, motiflerin daha kaba görünmesine neden olmuştur. Serlevha sayfa tasarımlarında bir yandan geleneğin sürdürüldüğü görülsede, Batı etkisinde gelişmiş ve XIX. yüzyıl boyunca yaygın olarak kullanılmış olan bu üslûpta, teknik bakımdan altının bol kullanımı ve işçilik özellikleri bezemenin ihtişamını artırmıştır.

Bu makale kapsamında incelenmiş örneklerin ışığında, rokoko üslûbunun Mushaf-ı Şerif'lerin serlevhalarında klâsikten tamamen farklı bir anlayışla uygulandığı söylenebilir. Sayfa tasarımlarında cetvellerle sınırlı bordürlü düzenlemeler terk edilmiş; bezeme programı daha serbest bir şekilde yazı alanının etrafından sayfa kenarlarına doğru dağılmıştır. Bunda, natüralist üslûpta çiçek tasvirlerinin bezemelerde sıklıkla tercih edilmesinin rolü açıktır. Ayrıca, rokoko üslûbunun, bezemenin yüzeyde yayılmasını sağlayan akıcılığı; vazo ve çiçek buketi formundaki köşe çözümleri; sıvama altının sayfanın her yerinde kullanılabilir olması gibi özellikleri, XIX. yüzyılda Mushaf-ı Şerif'teki serlevha kompozisyonlarında etkili olmuştur.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ş. (1977). “Kitap Süslemelerinde Türk-Barok-Rokoko Üslûbu”, Sanat, S. 6, İstanbul, Sayfa: 126-136.
- Aksu, H. (2006). “Rokoko”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. XXXV, TDV Yay., İstanbul, Sayfa: 159-160.
- Demiriz, Y. (1986). Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler, Acar Matbaacılık: İstanbul.
- Derman, F. Ç. (2014). “Osmanlı İstanbulu’nda Bezeme Sanatı”, I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Bildirileri (29 Mayıs-1 Haziran 2013), 29 Mayıs Üniversitesi Yay., İstanbul, Sayfa: 495-509.
- Derman, Ç. (2010). “Tarihimizde Mushafların Bezenmesi”, Diyanet İlmi Dergi, C.46, S.4, Diyanet İşleri Başkanlığı Süreli Yay., Ankara, Sayfa: 137-144.
- Derman, F. Ç. (2002). “Türk Tezhip Sanatının Asırlar İçinde Değişimi”, Türkler, C. XII, Ankara, Sayfa: 289-299.
- Derman, Ç. (1999). “Osmanlı Asırlarında Üslûp ve Sanatkârlarıyla Tezhip Sanatı”, Osmanlı, Kültür ve Sanat, C.11, Türkiye Yay., Ankara, Sayfa: 108-1XIX.
- Duran, G. (2006). “Serlevha”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. XXXVI, TDV Yay., İstanbul, Sayfa: 567-569.
- Eyice, S. (2002). “Batı Sanat Akımlarının Değiştirdiği Osmanlı Dönemi Türk Sanatı”, Türkler, C.15, Ankara, Sayfa: 284-309.
- İrez, F. (1990). “Topkapı Sarayı Harem Bölümü’ndeki Rokoko Süslemenin Batılı Kaynakları”, Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık 4, Sayfa: 21-54.
- Mahir, B. (1992). “Topkapı Sarayı Kütüphanesi’nin Kur’an Koleksiyonu”, Türkiyemiz, S.22/67, Sayfa: 16-22.
- Özkeçeci, Ş. B., Özkeçeci, İ. (2014). Türk Sanatında Tezhip, Yazıgen Yay.: İstanbul.
- Özsayiner, Z. C. (1999). Türk Vakıf Hat Sanatları Müzesinde Bulunan Tezhipli Kur’an-ı Kerimler, Ankara.
- Tanırdı, Z. (2010). “Kur’ân-ı Kerîm Nüshalarının Ciltleri ve Tezhipleri”, 1400. Yılında Kur’ân-ı Kerîm, Antik A.Ş. Kültür Yay., İstanbul, Sayfa: 87-122.

Christie's Müzayedelerinde Satışa Sunulmuş XIX. Yüzyıl Osmanlı Dönemine Ait Mushaf-I Şerif'lerde Serlevha Bezemeleri (s.130-145)

- Tanıncı, Z. (2006). “Nakkaşhâne”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. XXXII, TDV Yay., İstanbul, Sayfa: 331.
- Tanıncı, Z. (2004). “Kitap ve Tezhibi”, Osmanlı Uygarlığı II, Hazırlayan: Halil İnalçık, Günsel Renda, Kültür Bak. Yay., Ankara, Sayfa: 865-891.
- Taşkale, F. (2000). “Kur’ân-ı Kerîm’de Açan Çiçekler”, M. Uğur Derman 65. Yaş Armağanı, Editör: Irvin Cemil Schick, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul, Sayfa: 537-552.
- Tekin, B. B. (2008). Batılılaşma Sürecinde Osmanlı Tezhip Sanatı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
1400. Yılında Kur’ân-ı Kerîm (2010). Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kur’an Koleksiyonu, Antik A.Ş. Yay., İstanbul.

İNTERNET KAYNAKLARI

- (Christie’s, 2015a) <http://www.christies.com/lotfinder/books-manuscripts/quran-signed-mehmet-emin-sukuti-bin-ismail-5422318-details.aspx?pos=9&intObjectID=5422318&sid=&page=7&lid=1>
- (Christie’s, 2015b) <http://www.christies.com/lotfinder/books-manuscripts/quran-signed-attar-mustafa-nuri-ottoman-turkey-5358935-details.aspx>
- (Christie’s, 2015c) <http://www.christies.com/lotfinder/books-manuscripts/quran-signed-osman-shakir-ottoman-turkey-19th-5422175-details.aspx?>
- (Christie’s, 2015d) <http://www.christies.com/lotfinder/books-manuscripts/quran-signed-ali-hulusi-ottoman-turkey-19th-5422174-details.aspx?fr>